

УДК 37.09

ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ДИДАКТИЧНОЇ СИСТЕМИ С.РУСОВОЇ

Таран О.М.

У статті аналізуються погляди видатного українського педагога щодо гуманізації навчально-виховного процесу в школі, необхідності гуманістичного спрямування всіх елементів процесу навчання.

Ключові слова: С.Русова, гуманізація навчання, зміст навчання, мета навчання, принципи, методи.

В статье анализируются взгляды выдающегося украинского педагога по гуманизации учебно-воспитательного процесса в школе, необходимости гуманистической направленности всех элементов процесса обучения.

Ключевые слова: С.Русова, гуманизация обучения, содержание обучения, цели обучения, принципы, методы.

This article analyzes the views of the prominent Ukrainian educator on humanization of the educational process in the school, the necessity of humanistic orientation of all elements of the educational process.

Keywords: S.Rusova, humanization of education, content of education, goals of education, principles and methods.

Гуманізація навчального процесу є визначальним принципом сучасної дидактики, за яким особистісна зорієнтованість навчання є необхідною умовою його організації та спрямована на те, щоб кожна дитина стала вільною і самодіяльною особистістю, повноцінним, самодостатнім, творчим суб'єктом діяльності, пізнання, спілкування. Гуманізм є найхарактернішою рисою педагогічної спадщини С.Русової. Ідеї про самореалізацію особистості, розкриття її природних задатків, прагнення до свободи, творчості, дбайливе ставлення та повагу до особистості кожного вихованця знаходять своє відображення в її численних педагогічних працях.

Серед вітчизняних дослідників творчої спадщини С.Русової Н.Дичек, І.Зайченко, Н.Калениченко, В.Качкан, Т.Ківшар, Є.Коваленко, З.Нагачевська, О.Проскура, О.Сухомлинська, у працях яких проаналізовано громадсько-педагогічну діяльність видатного педагога та її науково-теоретичні ідеї. Життєвий, творчий шлях та педагогічна спадщина С.Русової стали предметом ряду дисертаційних досліджень, в яких українські науковці О.Джус, Г.Груць, Н.Малиновська, І.Пінчук, О.Пшевращька, В.Сергеева та інші досліджували різні грані її громадської та педагогічної діяльності. Проте погляди С.Русової на гуманізацію навчально-виховного процесу в середній школі залишаються недостатньо висвітленими. Це й зумовило вибір нами теми даної статті.

На формування педагогічних поглядів С.Русової визначний вплив мали ідеї народності К.Ушин-

ського; “Педагогіка серця” Г.Сковороди; ідеї активності й самостійності навчання, розвинуті у працях К.Ушинського, П.Лесгафта; гуманістичні ідеї О.Декролі, Дж.Дьюї, Я.Коменського, М.Монтессорі, Й.Песталоцці, Ж.-Ж.Руссо, Л.Толстого, Ф.Фребеля та ін.

Аналіз педагогічної спадщини С.Русової з сучасного стану розвитку дидактики дозволяє нам стверджувати, що в її працях знаходять відображення всі компоненти навчального процесу (цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контроль-регулювальний, оцінно-результативний), і всі вони пройняті ідеями гуманного ставлення до дитини. У центр уваги навчального процесу педагог завжди ставила дитину, її духовні сили, нахили, інтереси.

У своїх працях “Дидактика”, “Нова школа соціального виховання”, “Теорія педагогіки на основі психології”, “Дещо з сучасної педагогіки”. С.Русова приділяє значну увагу питанням гуманізації навчально-виховного процесу у школі. Суть гуманізації навчання, як зазначала педагог, полягає в тому, що нова школа має бути “збудована на пошані до особи і розумінні громадських обов'язків кожною дитиною, кожним учнем”, що школа в результаті навчання і виховання повинна “дати громадянству психічно і фізично здорових людей, з певним напрямком, добрим серцем, чулим до чужого горя, чужої долі й краси”[2, с. 35]. Гуманізація навчання, на думку Софії Федорівни, повинна дати людині справжнє задоволення від навчання, вільного

сприймання науки. Вона вважала, що школа бере на себе відповідальне завдання – розбудити і виплекати духовні сили дитини, що школа готує молодь до життя, і роки навчання повинні стати роками інтелектуального зростання й залежно від нахилів окремої особи дати кожній максимум інтелектуального розвитку.

Гуманістична спрямованість педагогічної теорії С.Русової проявляється в глибокій вірі в потенційні можливості дитини: “В нервовій системі кожної дитини залишається велика кількість кліток нерозвинутих, недозрілих, із них немає користі, залишаються невикористаними різні можливості, а може, їх розвиток сприяв би утворенню генія. Різниця між мозком генія і звичайної людини не в кількості кліток, а в їх розвитку” [2, с. 191]. Завдання навчання – розвинути всю нервову систему дитини й реалізувати її потенційні можливості.

Учіння, на погляд Софії Федорівни, – це суб’єктивний активний пізнавальний процес самого учня, його самостійна праця над тим чи іншим матеріалом, який розширює його знання або формує нові вміння. У цьому С.Русова підтримує думку Я.А.Коменського: “Дитина все в собі має – і світільню, і гніт, і кресало. Вчитель має лише викресати іскру, і розумовий процес загориться й легко опрацює весь той матеріал, що буде поданий учневі, й навчання пройде легко й приємно” [2, с. 144].

У своїх працях С.Русова глибоко аналізує психологічні основи процесу навчання і вважає, що всяка школа, кожний учитель мають планувати і проводити навчання на основі знання психології учнів, їхніх нахилів і здібностей. Вона поділяла погляд відомого американського психолога Е.Торндайка, що “найбільш продуктивне навчання буде тоді, коли воно використовуватиме природні сили учня” [1, с. 11].

С.Русова визначає мету навчання як поширення досвіду дитини досвідом інших людей, книжок, власної пізнавальної діяльності. Вона поділяла думку А.Німейєра про те, що мета навчання – “виховати здібності, що вже є в дитині, збудити та зміцнити її сили і зробити їх придатними до життя, наблизити кожного учня до ідеалу гарної освіченої людини” [2, с. 190]. Цей ідеал, як справедливо зауважувала українська просвітителька, змінювався протягом часу. Але мудрість, знання, інтелект, що добре працює, завжди захоплювали людство, і людей, що досягали високого інтелектуального розвитку, життя виносило на чолі різних громадських установ. Вчена також застерігає від вузькопрактичного, утилітарного підходу до мети навчання: “Вчення лише задля хліба насуцного є вузьке, і воно не повинно панувати в школі. Однак не можна навчатися, цілком відриваючись від практичних потреб життя” [2, с. 161]. Вона поділяє думку вітчизняних і зарубіжних педагогів про те, що освіта, навчання повинні поставити дітей у найтісніші й найактивніші відносини з тим світом, у якому вони живуть, і підготувати їх до корисного життя й змоги підпорядкувати його собі; до соціального життя у всіх його формах; до індивідуального, культурного, незалежного життя. Школа повинна забезпечити реалізацію цих завдань навчання, що в свою чергу дасть гармонійний розвиток [2, с. 148].

Визначаючи завдання, що стоять перед школою, С.Русова не відкидала її традиційно встановленої

освітньої функції, проте ефективність навчального процесу оцінювала не тільки за сумою набутих знань, скільки за рівнем розумового розвитку дітей та їхньої вихованості. Знання лише тоді мають цінність, якщо вони стають базою для формування світогляду, для морального та естетичного виховання, тобто відбувається духовне збагачення, всебічний розвиток особистості.

Важливою функцією процесу навчання С.Русова вважала розвиток у дітей самостійності мислення, мовлення, уяви, фантазії, спостережливості, пам’яті, прагнення до вдосконалення своїх розумових здібностей.

Ставлячи перед школою завдання виховати всебічно освічену культурну людину, С.Русова підкреслювала необхідність формувати в дітей високі громадянські якості. Вона зауважувала, що “жодна школа не може поставити собі за мету витворювати видатних знавців і мудрих вчених, але вона повинна дати всі можливості кожному, – чи то з видатними здібностями, чи з середніми, – осягнути максимум ясного знання, розвинути розум до можливо інтенсивнішої й екстенсивнішої інтелектуальної праці, завжди пам’ятаючи про те, що ніякий широкий інтелектуальний розвиток неможливий і небажаний з соціального боку без морального розвитку, без глибокого розуміння своїх громадських обов’язків, без певного розуміння ідеї соціальної і індивідуальної справедливості. Такий об’єднаний інтелект, моральний розвиток по змозі кожного учня і є остаточною метою дидактики як підсобної і потрібної для кожного вчителя науки” [2, с. 143].

Одним із головних елементів у структурі процесу навчання С.Русова вважала зміст освіти як систему знань, умінь та навичок, оволодіння якими забезпечує розвиток розумових і фізичних здібностей школярів, формування в них основ світогляду та моралі і відповідної їм поведінки, готує до життя, до праці.

При визначенні змісту навчання в загальноосвітній школі С.Русова прагне зняти суперечність між теоріями формальної і матеріальної освіти, які, на її думку, є дидактичним вираженням протилежності філософського раціоналізму й емпіризму, і шукає ширший принцип, який поєднав би ці два протилежних підходи не механічно, а органічно, реалізував би в навчальному процесі завдання і матеріальної, і формальної освіти і на основі розвитку розуму учня та збагачення його пам’яті корисною інформацією озброїв би дітей універсальним методом пізнання світу. У своїй праці “Дидактика” вона показує небезпечність як першого, так і другого підходу. Вона наголошує, що коли дидакти міркують над тим, який матеріал має бути предметом навчання, щоб розвинути розум, волю, почуття, вони легко перегинають палицю в другий бік – і вже розглядають весь матеріал як знаряддя для пробудження духовних сил. Тоді знання та вміння перестають бути метою навчання. Тут треба широко розуміти і знання, і вміння. Наприклад, музика дає не лише вміння, а й вводить нас у світ краси... І знання, і мистецтво є засобами для сформування розуму, та не тільки, бо мають у собі високу цінність і своєрідне життя. Вони – скарби людської культури. Засвоюючи їх, ми збагачуємо наше життя, і це повинен пам’ятати кожний педагог. Тому треба знаходити якусь середню лінію між дидактичним матеріалізмом

і формалізмом. Той, хто думає, що слід відкинути все не придатне учневі у практичному житті, глибоко помиляється. Навчання, школа обслуговують інтереси не лише окремих осіб, а цілої громади. Навчання має вести до певного громадянського ідеалу [2, с. 152].

С.Русова приділяла велику увагу добору матеріалу навчання відповідно до вікових та індивідуальних особливостей дітей, щоб задовольнити дитячу зацікавленість, її природні та викликані життєвим оточенням інтереси, щоб викликати нові інтереси, задовольнити їх, поширювати сферу дитячих інтересів, щоб зацікавленість дітей навчанням ніколи не згасала.

Одним із принципів навчання в дидактиці С.Русової є принцип гуманізації навчання. Педагог також зауважувала, що школа оберігає дитину від занадто ранньої праці й ремесла і намагається матеріалом навчання, пов'язаним з найзагальнішими практичними потребами, викликати в учнів інтерес до духовного пізнання. С.Русова підкреслювала, що школа повинна провести принцип гуманізації через усе навчання на противагу тому поглядів, що життя є лише боротьбою за шмат хліба; школа повинна “викликати інтерес спільності, свідомості, що кожна одиниця як член громади має бути освічена для праці у громаді й на користь громаді” [2, с. 162].

Уперше в українській педагогіці у своїх дидактичних працях С.Русова наголошує на необхідності побудови навчального процесу з урахуванням принципу емоційності навчання. Суть цього принципу вона вбачає в тому, що позитивні емоції вчителя та учнів сприяють підвищенню ефективності навчання, що “треба звернути увагу не лише на зовнішню діяльність, а й на внутрішню, душевну, що проявляється у внутрішньому сприйманні, у праці фантазії, що допомагає учневі емоціонально пережити наукове враження, ставити себе в положення іншої людини й розуміти її. Це особливо потрібно при навчанні всіх гуманітарних і соціальних наук (а також географії). Внутрішнє сприймання має особливе значення в естетиці та етиці для розуміння краси й добра, для творчої діяльності, як мистецької, так і моральної. Дидактика вважає це своїм основним принципом” [2, с. 242].

У “Споминах” С.Русова, пригадуючи початок своєї педагогічної діяльності, писала: “... ненавиділа рутину, формальну дисципліну... Душа дітей, їх задоволення – ось що чарувало мене. Коли я оповідала і бачила їхні ясні очі, звернені до мене, блискучі від зацікавлення і задоволення, то й я відчувала це задоволення, коли я гралася з ними, то теж разом з ними переживала хвилювання тієї чи іншої гри” [3, с. 25].

С.Русова наголошувала, що “треба пам'ятати, що інтелектуальний розвиток не може обходитись без емоціональних вражень, без емоціональних шляхів для засвоєння предмета” [2, с. 222]. Вона вважала, що потрібно спеціальними засобами створювати загальносприятливий емоційний ґрунт, тому що настрої і почуття мають загальний вплив на навчання: під емоціональним впливом всяке знання стане для учнів краще зрозумілим. Педагог радила створювати в класі такий піднесений настрій, щоб учні засвоювали новий матеріал поволи, без утоми. На її погляд, навчання не повинно бути сухим, мертвим, кожна задача має відпові-

дати інтересам учня, бути так складена, щоб зацікавлювати учня й “викликати його веселе зусилля”.

С.Русова привертала увагу до емоційного розвитку, тому що вважала небезпечним інтелектуалізувати все навчання: таке навчання сушить, приносить утому і нудьгу. Учні повинні отримувати яскраві, жваві враження, тому що ті моменти, які сприяють яскравості сприймань, краще затримуються в пам'яті.

Для реалізації принципу емоційності в навчанні С.Русова надавала великого значення творам мистецтва (картинам, драмі, віршам, романам), вбачаючи в них яскравий додаток до попередніх розсудливих вражень, який остаточно освітлить чи історичну подію, чи явище природи. Завдання мистецьких творів у школі не тільки в тому, щоб навчити дітей, але й у тому, щоб викликати приємні почуття, піднести думку, зворушити ідеальні прагнення.

Вона була глибоко переконана в необхідності реформування як змісту навчально-виховної роботи, так і форм та методів її організації, нищівно критикувала існуючу школу за відрив від життя, догматизм і формалізм у навчанні, авторитарність, придушення волі й активності дитини, пасивне слухання і тривале сидіння учнів за партою. Вона підкреслювала, що така організація навчання не відповідає природі дитини і зазначала, що прагнення дитини до будь-якої активної діяльності – гри, праці, творчої самодіяльності – є її найсильніше життєве прагнення. “І можна собі уявити, – пише С.Русова, – який гріх брала на себе стара школа (на жаль, ще існуюча) своїми методами пасивного навчання, нехтуючи всю дитячу рухливість та безпосередню творчість. Це й шкодило тим, що паралізувало живу, самостійну думку дитини, а також псувало характер, бо воля закладається й розвивається лише на ґрунті активності” [2, с. 115]. Сучасна школа повинна відповідати новим науковим і життєвим вимогам. Сучасне виховання найбільше вимагає розвитку волі, активності й самодіяльності. С.Русова пише: “Наскільки раніше школа з нас виробляла безвольних, слабких характером людей, без власної міцної ініціативи, настільки сучасне виховання звертає увагу на індивідуальну самодіяльність та на добрий напрямок волі” [2, с. 110, с. 115].

Розглядаючи проблему методів навчання, С.Русова не відкидає традиційної класифікації методів – словесні, наочні й практичні, але основну увагу звертає на нові методи, що розроблялися педагогами кінця XIX – початку XX ст., передбачали, що учень сам є суб'єктом навчального процесу, і були спрямовані на розвиток активності й самостійності учнів, їхнього творчого мислення. Це проблемні методи навчання, генетичні й трудові (діяльні), що, крім самостійного виконання експериментів, дослідів, включали драматизацію, гру, оформлення музеїв, гербаріїв, колекцій тощо.

У своїх працях С.Русова приділяла увагу також сугестивним методам. Вона вважала, що вчитель може, але дуже обережно використовувати сугестивні методи, бо дитина часто некритично під впливом авторитету вчителя сприймає його слова, ідеї. Учителю, використовуючи сугестію, може словом викликати психологічну енергію дитини для подолання інтелектуальних труднощів або ж, навпаки, вселити в учня непевність, невіру у свої власні сили, що негативно позначиться на його ставленні до навчання. “Треба вселити в учнів деяку віру у свої сили. Часто відсталі діти втра-

чають усяку надію здобути потрібні знання й зневірюються в собі не тому, що вони не здатні, а й через кілька невдач. Таких дітей треба підбадьорювати, вказувати найпростіший шлях до розв'язування найпростішої проблеми”, – писала українська вчена [2, с. 176].

Педагог була переконана, що, контролюючи працю учнів, вчитель повинен уважно прислухатися до їхніх думок, але ніколи не критикувати їх занадто гостро, має стежити, щоб навчальний матеріал не був занадто важким для дітей, “щоб праця завжди була під силу учням й тим приваблювала їх, викликала в нього впевненість в собі й задоволення, бажання йти вперед” [2, с. 235]. С.Русова намагалася знизити негативний тиск оцінки на учня, вона прагнула створювати ситуації успіху дитини, формувати в учнів

почуття радості від навчання, “почуття задоволення від гармонійного розвитку усіх сил і всіх здібностей” [2, с. 213], на чому сьогодні особливий наголос роблять сучасні теоретики педагогіки і психології.

Отже, С.Русова однією з перших в українській педагогіці підійшла до розуміння необхідності особистісно зорієнтованого навчання, гуманізації навчального процесу, активного впровадження в навчально-виховний процес принципу емоційності, застосування активних, діалогових методів навчання в шкільній практиці, зменшення негативного впливу оцінки в розвитку пізнавальних інтересів дитини, створення атмосфери психологічного комфорту в класі, що є особливо актуальним для сучасної школи.

Література

1. Русова С. Дещо зо сучасної педагогіки / С. Русова // Шлях виховання й навчання. – 1936. – Кн. 1. – С. 11–16.
2. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. С. Русова. – К. : Либідь, 1997. Кн. 2. – 1997. – 320 с.
3. Русова Софія. Мої спомини / Софія Русова. – К. : Україна-Віта, 1996. – 208 с.